

Metafory se tato polarita dispozic a procesu (dynamiky) charakterizuje te-
podle analogie s fyzikou jako *statika* a *dynamika* osobnosti, podle analogie
s přírodními vědami jako *anatomie* a *fyzilogie* osobnosti. Jde o rozdíl, který
vyplyvá buď z orientace na to, z čeho se osobnost skládá, nebo na to, jak funguje.
Tento dvojitý inventář poznatků lze také charakterizovat jako *strukturu* a *funkci*
osobnosti nebo jako *formu* a *obsah* osobnosti – a toto vyjádření vystihuje jen
jinou perspektivu pohledu na osobnost jako na systém vlastností nebo jako na
systém procesů a stavů. Mezi psychology, kteří reprezentují vyhraněnou orien-
taci v rámci některé z uvedených dvou oblastí, jsou dnes hluboké rozdíly.

Zdá se, že většina akademických psychologů osobnosti se orientuje spíše na
strukturu přístup a konstruuje různé modely statické struktury osobnosti. Osob-
nost se tím „vyprazdňuje“, o vnitřním životě člověka, o jeho zápasech, touhách,
vizích a plánech takto pojatá psychologie osobnosti vůbec nepojednává. Před-
stavovat si osobnost jako celek charakterizovaný řadou rysů je statickým pohle-
dem na osobnost, který neumožňuje postihnout intencionalnost lidské osobnosti
a možnost změnit se.

Zato obsahově tematizovaný způsob uvažování o osobnosti je typický pro
praktickou psychologii, která vytváří spíše dynamická a funkční pojetí. Je pro
něj podstatné, že bere v úvahu i to, co si člověk vytýčuje jako svůj program, své
touhy a cíle, i to, jak zápolí s překážkami a jak je spokojen se sebou samým, se
svou pozicí a zařazením ve společenských vztazích. Dynamické pojetí respektuje
obsahy vědomí a prožívání osobnosti jako významné regulační síly.

Z hlediska noetického se do těchto dvou schémat poznání a uvažování o osobnosti
pravděpodobně promítá to, co anglický vědec a spisovatel C. P. Snow (1971)
vyjádřil v rozlišení dvou kultur – technické a humanitní, a co B. S. Mejlach
(1971) popisuje v metaforicky pojatém sváru „fyziků a lyriků“, tedy vědeckého
a uměleckého přístupu k realitě. „Vědci“ tihnou spíše k orientaci na statiku, struk-
turu a formu, „umělci“ na dynamiku, funkci a obsah. K. B. Madsen (1974) tuto
polaritu přístupů charakterizuje pojmy naturalistický kontra humanistický (aniž
by „humanistickým“ mínil přístup vycházející z tzv. „humanistické psycholo-
gie“). H. J. Eysenck zase s jistou ironickou nadsázkou rozlišuje psychology na
„počítalky“ a „povídkáky“, což rovněž volně koresponduje s uvedenou dichotomií.
Je velmi pravděpodobné, že preferované pojetí vyplývá z našeho kognitivního
stylu a celkového založení, které je tímto a dalšími polaritami reflektováno.

Metaindividuální (atribuční) přístup k osobnosti

V osmdesátých letech 20. stol. se začíná prosazovat hledisko **metaindividuál-
ní**, které odpovídá obsahově tomu, co se v americké psychologii začalo díky
Heiderově inspiraci označovat jako **atribuční teorie** (F. Heider, 1966). Základní

Považujeme-li osobnost za systém procesů, které řídí její vyrovnávání se
s problémy a její životní běh, hledáme v osobnosti genezi jejích reakcí a prožit-
ků, ptáme se, jak daná osobnost chápe určitou situaci, co je jejím problémem,
který se manifestuje v určitých činech nebo prožitcích. Je to hledisko obsahové
a dynamické na rozdíl od formálního a dispozičního. Nezajímá se ani tak o to,
z čeho se osobnost skládá, jako spíše o to, co dělá, co se v ní děje, jak funguje.
A také se místo hledání determinant snaží poznat pro osobnost charakteristické
regulační procesy.

Karikaturou dispozičního uvažování je častý výrok učitelů o osobnosti podmi-
něnosti dětského chování, které kvalifikují jako zlobení: dítě zlobí proto, že je
zlobivé. „Zlobivost“ je v tomto uvažování vlastností, která způsobuje určité cho-
vání. Tento příklad je ovšem průhledný svou naivitou a použitím definice kru-
hem: jev zde převracíme v podstatu, která ho má vysvětlit, aniž bychom do úvahy
vnesli novou informaci.

Méně průhledné jsou závěry psychologické analýzy typu: „Tento jedinec vy-
volává rvačky, protože je agresivní“. Tento člověk se chová k lidem nedůvěřivě,
protože má výraznou paranoidní percepci“ atd. Zde už máme pocit, že něco
vysvětlujeme, když za pozorovatelné chování dosazujeme dotazníkově zjištěnou
vlastnost nebo jinak vysouzenou vnitřní determinantu.

Psycholog, který myslí dynamicky, bude „zlobení“ chápat třeba jako pokus
dítěte vyzkoušet, co vše si může vůči vychovateli dovolit. Nebo agresivitu bude
objasňovat jako generalizovaný pocit ohrožení nebo jako manifestaci nahromadě-
ného pocitu křivdy a uzavře svou interpretaci jednání daného člověka např. výro-
kem: „Tento člověk vyvolává rvačky, protože považuje každého za svého poten-
ciálního nepřítele, nebo protože se mstí za křivdy, které na něm byly páčány.“

Dispoziční a dynamické uvažování nelze stavět do tak ostrého protikladu, jak
jsme z didaktických důvodů učinili. Někdy psycholog zjistí, že dítě např. zlobí
proto, že se u něho vyskytuje psychomotorická instabilita, tj. neuropsychické funkč-
ní poškození mozku, které zvyšuje neklid a snižuje úroveň vědomé kontroly chová-
ní. Zde vidíme za dispozičním vyjádřením znalost dynamického mechanismu.

Na základě pozorování způsobů, jakými se lidé vyrovnávají s různými život-
ními problémy, se dá říci, že určité jednání může být u některých lidí podminěno
dispozičně, kdežto u jiných dynamicky, procesuálně. Např. nesmělost může
u jednoho člověka vyplývat z jeho velké introverze, u jiného z komplexu méně-
cennosti, který se formuje a generuje na základě reflexe určitých skutečných
nebo subjektivně interpretovaných aktivit druhých lidí, nebo je aktivován urči-
tými nápoděmi v chování druhých.